

Veljko Cvjetičanin

Klase i klasna struktura suvremenog društva

Školska knjiga, Zagreb 1974, 173 stranice

O problemu klasa i klasno-socijalne strukture suvremenih društava, relativno se dosta piše — naravno s različitim aspektata, i s različitim pretenzijama. Međutim, većina radova pisana je isključivo za znanstvene potrebe užeg kruga čitalaca. Druga je krajnost u obliku simplifizizma prisutna u krugovima žurnalista u njihovom nastojanju da ovu problematiku približe čitalačkoj publici. Slobodni smo reći da u tom pogledu određeni »kompromis«, ako se to tako može nazvati, čini knjiga Veljka Cvjetičanina *»Klase i klasna struktura suvremenog društva«*. Sam autor piše da je »nastojao analizirati suvremene klasne promjene na znanstveno-teorijskom nivou, ali u obliku pristupačnom za svakog čitaoca, a ne samo stručnjaka« (str. 5).

Internu Cvjetičaninovu preokupaciju čine različiti modeli globalnih društava. To je pitanje i inače veoma interesantno s obzirom na sličnosti i razlike između najrazvijenijih kapitalističkih i najnerazvijenijih zemalja oslobođenih kolonijalnog ropstva. Važnost teme o kojoj autor piše proizlazi i iz činjenice da »su sve rjeđa sintetička teorijska djela o klasama i klasnoj strukturi društva«. Cvjetičanin nije pretendirao na izlaganje originalne vlastite koncepcije nego je želio da »sakupi i sistematizira osnovna znanja o klasama i klasnoj strukturi suvremenog društva na jasan i razgovjetan način« (str. 6). Pored toga izvršio je na osnovi marksističke koncepcije klasa i klasne borbe analizu modela suvremenog društva.

U *Uvodu* Cvjetičanin je na nekoliko stranica iznio shvaćanja o klasama od antičkih filozofa do socijalista utopista. Sadržaj knjige izložen je u ovih šest odjeljaka: *»Marksističko shvaćanje klasa i klasne strukture društva«*, *»Pregled građanskih teorija klasa i socijalne stratifikacije«*, *»Pregled teorije elita«*, *»Promjene u klasnoj strukturi kapitalističkog društva«*, *»Neki problemi klasne strukture zemalja u razvoju«* i *»Klasna i društvena slojevitost u socijalizmu«*.

U prvom odjeljku autor govori o Marxovoj i Engelsovoj koncepciji klasa i klasne borbe, o Lenjinovoj definiciji klasa, o Lukácsevoj teoriji klasne svijesti i Lefebvreovoj analizi psihologije društvenih klasa. Marxovu i Engelsovu koncepciju iznio je problemski, tj. nije samo iznio njihove ideje nego ih je istodobno konfrontirao s građanskim teorijama klasa, stavljajući i neke vlastite objekte. To se osobito odnosi na Marxov stav da je politika »refleks« ekonomskih odnosa, a ne autonomna sfera i kriterij klasne diferencijacije, kako ističu neki građanski teoretičari. Za Marxa je organizaciono-politički aspekt samo »uvjet prerastanja klase po sebi u klasu za sebe« a ne osnova socijalne stratifikacije. Time je Marx »anticipirao kritiku funkcionalističke teorije socijalne stratifikacije« (str. 14). U procesu prerastanja proletarijata u klasu za sebe, u formiranju klasne svijesti značajni su također avangarda i teorija (ideologija). Budući da se Marxov pojam klase može odrediti jedino u svijetlu analize klasnog sukoba, to treba razlikovati i oblike klasne borbe: ekonomsku, ideološku i političku. Govoreći o njima Cvjetičanin piše da je »revolucija najpotpuniji oblik klasne borbe« (str. 18), do koje

može doći ako postoji klasna svijest. Kako je Marx relativno malo govorio o empirijskoj, tj. socijalno-psihološkoj svijesti proletarijata, a više o »autentičnoj klasnoj svijesti« ili ideologiji, trebalo bi »ispitati kako klase kao spontane društvene grupe uvjetuju svjesne akte i vlastite organizme socijalne akcije« (str. 16). Govoreći o problemu jedinstva radničke klase, Cvjetičanin smatra da proleterske revolucije još nisu izbjele opasnosti buržoaske i birokratske kontrarevolucije, »koje su dovele u određenim historijskim slučajevima do obnove stare i uspostavljanje nove klasne strukture« (str. 25). Problem nije u pitanju mogućnosti kontrarevolucije nego u nedostatku Marxove teorijske koncepcije klasa. Iako autor direktno ne eksplicira te izvore slabosti indirektno ih naznačuje činjenicom da je Marxovo izvišće klase u »filozofsko-antropološkim shvaćanjima čovjeka i povijesti« (str. 12). Zato, s obzirom na činjenicu da Marx i Engels nisu razrađivali problem sukoba unutar klase, polemizira s različitim prigovorima građanskih teoretičara osobito Bottomoreom o nedostacima Marxove koncepcije. Cvjetičanin o značaju marksističkog shvaćanja klase za suvremeno društvo i teoriju kaže: »Marxova misao nije samo pozitivno znanje o povijesnim zbivanjima, niti je samo akademska anticipacija kako će svijet izgledati, već idejna teorijska koncepcija za koje se mogućnosti u društvu valja angažirati. Taj angažman je na tragu povijesnog interesa radničke klase« (str. 32).

Autor ističe cjelovitost Lenjinove definicije klase. O svakom kriteriju iz Lenjinove definicije nastojao je progovoriti, valorizirajući njegov značaj za strukturiranje suvremenog društva. Pa ipak, ta definicija ne sadržava neke bitne elemente. Neke je Lenjin prepostavlja (klasna borba), a neke u definiciju nije unio (klasna svijest). Stoga je njegova definicija više statička nego dinamička. O problemu klasne svijesti Cvjetičanin govori u okviru sažete i jasne analize Lukácseve koncepcije klasne svijesti. Praznine u marksističkoj koncepciji klase popunio je Lefebvre analizom psihologije društvenih klase. Cvjetičanin tu polemizira s onim teoretičarima koji samo na temelju pokazatelja i empirijskih istraživanja govore o slabostima radničke klase u slučaju njene klasne svijesti. On kaže da ti teoretičari »supstituiraju empirijsku svijest s povijesnom teorijom svijesti radničke klase, a sociolozi ostaju u okviru istraživanja empirijske svijesti klase ne uzimajući u obzir njenu povijesnu teorijsku svijest« (str. 41).

U odjeljku »Pregled građanskih teorija klase i socijalne stratifikacije« prezentirana je bit i geneza osnovnih građanskih koncepcija. Zajedničko je »minoriziranje uloge klase u suvremenim industrijskim društvima i stavljanje objekcija na marksističku teoriju klase i klasne borbe s osobitim obzirom na negiranje revolucionarne uloge proletarijata« (str. 47). Na prvom mjestu Cvjetičanin, kratko izlaže shvaćanje Maxa Webera o društvenoj strukturi, i to s dva razloga: (a) Weber je prvi građanski sociolog koji je svoju koncepciju stvarao u antitezi Marxovoj koncepciji klasne borbe i (b) Weberova je teorija polazna osnova kasnijih građanskih teorija. Autor analizira osnovne misli dijela građanskih teoretičara koji klase shvaća(o) kao objektivne društvene grupe (J. A. Schumpeter, R. Dahrendorf i G. Gurvitch). Posebice polemizira sa Gurvitchevim stavovima. Cvjetičanin prihvaća da osnovu stratifikacije čini vlast (moć, autoritet) a ne vlasništvo, s napomenom da »u socijalističkim društvima vlast odnosno politički autoritet može biti fundamentalni kriterij socijalne slojevitosti, ali samo učešće u vlasti ne može biti kriterij klasne podjele« (str. 52). Autor tu zastupa principijelno marksističko stajalište, da je klasni kriterij determinanta participacije u vlasti, ali da posjedovanje vlasti znači istodobno i mogućnost različitog položaja unutar klase.

U nastavku autor daje pregled shvaćanja klase kao subjektivnih (psiholoških) kategorija. Jedno je psihologijsko samoodređenje pripadnosti nekoj klasi (Richard Centeres), a drugo percipiranje pojedinca (grupe) kao pripadnika određene klase (P. S. Lunt, W. L. Warner) na temelju komparacije razlika u položajima. Nešto više prostora posvećeno je funkcionalističkoj teoriji socijalne stratifikacije, koja ima svoje ishodište u A. Comteu, H. Spenceru, te posebno E. Durkheimu i M. Weberu. Polemizirajući s funkcionalističkim koncepcijama (starijim i novijim — Sorokin, Parsons) autor se pridružuje Millsovoj i Gouldnerovoj kritici funkcionalizma ali ne zanemaruje niti pozitivne aspekte funkcionalizma. Iako je, po njegovu mišljenju funkcionalizam konzervativna teorija, jer »sadržava 50% praznog na-

klapanja, 40% općepoznatih udžbeničkih znanja, a 10% predstavljaju hipoteze za empirijska istraživanja koje su u najboljem slučaju vrlo mutnog ideološkog značenja» (W. Mills), funkcionalizam je ipak pridonio empirijskom izučavanju malih grupa razradivši tehnike i metode istraživanja (str. 65). Odbijajući prigovore R. Arona o funkcionalizmu kao nadopuni marksizma, Cvjetičanin smatra da su »opće teze funkcionalizma postale unutarnjom zaprekom plodnije operacionalizacije teorije stratifikacije. Osim toga, činjenica raširenosti funkcionalizma, koji se zajedno s industrijalizacijom »u različitim varijantama počeo penetrirati« (str. 64) u socijalističke zemlje, nije dokaz njegove ispravnosti.

Treći dio knjige (*»Pregled teorije elita«*) kritička je analiza elitističkih koncepcija o društvu. Elitističke su teorije ovdje posebno iznesene zato što su, iako nastale kao reakcija na građanski liberalizam, osobito »uperene protiv marksizma i socijalizma« (str. 68), te zbog autorova stava: »Na žalost, neki praktički modeli socijalizma kao da su empirijski verificirali postojanje elita i teorije elita« (str. 68). Koji su to modeli, autor ne govori.

Autor piše o tzv. starijim ili konzervativnijim teorijama elita, o Burnhamovoj teoriji tehnokratske elite, te o suvremenim, liberalnim teorijama elita (K. Mannheim, D. H. Lasswela, J. Schumpetera, R. Arona, T. Bottomorea i dr.). Pored njihovih shvaćanja iznosi Millsovu kritiku »elite vlasti«. Budući da tehnokracija ističe ideju kraja revolucionarne ideologije, to ne možemo biti indiferentni prema takvim shvaćanjima u socijalističkom samoupravnom društvu. Međutim, teorije elite aktualne su i stoga što nas upozoravaju »na nedostatnost Marxove i marksističke teorije u analizi konkretnog odnosa vladajuće klase i neposrednih nosilaca vlasti u socijalizmu« (str. 78). U tom kontekstu piše o menadžerstvu, a posebice upozorava na mogućnost koju u sebi krije klica »menadžerskog« ponašanja u našem samoupravnom socijalističkom društvu.

U četvrtom odjeljku *»Promjene u klasnoj strukturi kapitalističkog društva«* autor govori o nastanku klasa prije kapitalizma, te osnovnim faktorima i značajkama promjena u suvremenom kapitalizmu. Navodeći niz činjenica koje uvjetuju suvremene promjene Cvjetičanin konstatira da to društvo dolazi u krizu zbog neriješenih unutrašnjih problema i mogućnosti ekspanzije kapitala, i kao takvo — potrošačko društvo — nastoji državnim intervencijama stabilizirati vlastiti socijalni sistem. Vanjska fasada toga društva treba da posluži kao dokaz moći i stabilnosti, prosperiteta i sreće, formiranjem ekonomskog rasta, »ali nije uspio riješiti socijalnu suprotnost bogati—siromašni« (str. 90). Radnička je klasa na Zapadu revolucionarna, smatra autor, jer ima za to i realne pretpostavke (str. 107), postoji stvarna i latentna opasnost širenja multinacionalnih kompanija koje forsira neokapitalizam. Takvim tendencijama, posebno u Evropi, treba »suprotstaviti organiziran evropski radnički pokret« (str. 110). Cvjetičanin ističe da je marksizam »superioran svim suvremenim teorijskim koncepcijama u eksplicaciji klasa i klasne strukture društva... u kritičkom dijalogu s njima u kontekstu suvremene socijalne prakse« (str. 97). Do tog je zaključka došao primjenom marksističke teorije na građansko društvo, a posebice provjerljivošću marksizma kao metode analize tog društva.

Peti odjeljak *»Neki problemi klasne strukture zemalja u razvoju«*, autorova je kratka analiza struktura i odnosa u netom oslobođenim bivšim kolonijama u kojima se pored kolonijalne bijele elite stvara domaća nacionalna buržoazija, srednji slojevi i proletarijat. Potvrdio je tezu o utjecaju globalnih društvenih promjena na klasno-socijalnu strukturu društva, ali i istakao da »od razvijenosti klasa i njihova ponašanja zavisi napredak u promjenama globalnog društva« (str. 125). Ovdje je osobito interesantna eksplicacija uloge seljaštva u revolucionarnim promjenama. Seljaštvo je sudjelovalo u nacionalnim (političkim) oslobođenjima tih zemalja, ali je pitanje može li se preskočiti neka etapa na putu u socijalizam. Autor smatra da je to moguće ukoliko ne dođe do konzerviranja buržoazije na vlasti, jer će se seljaštvo postepeno pod utjecajem industrijalizacije »rastočiti«. No ukoliko se buržoazija konzervira i održi na vlasti tada postoje opravdane sumnje da je jedini put u socijalizam u formiranju vlastite radničke klase koja može izmijeniti postojeći društveno-ekonomski sistem.

Odjeljak »Klasna i društvena slojevitost u socijalizmu« razmatranje je socijalizma kao klasnog društva, gdje unutar klase postoje mogućnosti različitog položaja. I za socijalizam važi teza da globalne promjene utječu na klasne odnose unutar društva, i obrnuto.

Autor je analizirao sovjetski, kineski i samoupravni jugoslavenski model socijalističkog društva. Ujedno je primijenio Lenjinove kriterije klase na konkretnu društvenu stvarnost i kritički ispitao njihovu relevantnost za jugoslavensko društvo. U toj analizi on ujedno konkretno-historijski raščlanjuje određene tendencije u našem društvu upozoravajući na moguća ideologiziranja u proučavanju konkretne društvene strukture. Jedno su tendencije deduciranja stavova ili zaključivanja na osnovi (još uvijek!) siromašnih empirijskih podataka, a drugo teorije koje prikrivaju činjenično stanje. U tom smislu on ispituje vrijednost funkcionalističkih, elitističkih i pozitivističko-funkcionalističkih interpretacija marksizma i ocjenjuje ih kao neprikladne. Primjenjujući marksističku analizu, autor posebice govori o seljaštvu, radničkoj klasi, tehnokraciji i birokraciji. Samoupravljanje je jedini model globalnog društva koji danas može zadovoljiti čovječanstvo u cjelini, a njegova teorijska osnova jest diktatura proletarijata kao prijelazni oblik u besklasno društvo. No, još uvijek postoje i otvorena teorijska pitanja u samoupravnom socijalizmu, koja autor iznosi na kraju knjige.

* * *

Knjiga Veljka Cvjetičanina sistematski je prikaz ne samo osnovnih koncepcija o klasnoj strukturi društva nego i njezino analitičko preispitivanje s pozicija osnovnih stavova marksizma. Sustavno izlažući građu, autor je izabrao pogodnu razinu za čitaoca da mu je približi, a stavljanjem vlastitih objeacija, kako na koncepcije, tako i na društvenu strukturu koju analizira i polemičnošću rasprave uspio je zainteresirati čitaoca i temeljitije rasvijetliti neke probleme suvremenih teorija klasa. Autor je u svojoj namjeri popularizacije građe sa znanstveno-stručnog nivoa uspio. Knjiga ima i širi značaj, jer autor ujedno ustaje protiv golog empirizma u sociologiji i etičke neutralnosti znanosti. Marksizam je načelno i praktičko-politički angažirana koncepcija.

Mogli bismo reći da je Cvjetičaninova knjiga »Klase i klasna struktura suvremenog društva« sadržajno i teorijski komplementarna knjizi Stipe Šuvara »Sociološki presjek jugoslavenskog društva«, i da kao takva može veoma dobro poslužiti studentima društvenih znanosti, osobito sociologije. Preporučamo je i svima onima koji žele upotpuniti svoja znanja iz ove problematike.

Ivan Cifrić